

בית מדרש נעימ"ה של קהילת דגל יהודה שנת תשע"ח
בהנחיית סיימון מונטגיו

ראשון לציון הנה הנם

חכם יצחק קובו 1770–1854

שיעור ב': קטעים מתוך ספר הדר זקנים

א. שאלה על פירוש רש"י על התורה

בראשית מ"ה י"ד ויפל על-צוארי בנימן אחיו ויבך ובנימן בכה
על-צואריו:

רש"י ויפל על צוארי בנימן אחיו ויבך. על שני מקדשות שעמידן להיות בחלקו של
בנימן וסופן ליחרב: ובנימן בכה על צואריו. על משכן שילה שעמיד להיות בחלקו של
יוסף וסופו ליחרב:

הדר זקנים לימוד תפ"א

ויבך על-צואריו עוד: והא התם
בבכית יוסף על צוארי יעקב אינו
אלא משום חיבה דהא התם ליכא
מקדש.

לא ידעתי היכא רמיזא שבכית
שניהם היה על המקדשות, ונימא
שהיה מפני חיבתם זה לזה, כמה
דכתיב לקמן¹ ויפל על-צואריו

¹ בראשית מו כט

ב. דיון הלכתי על מתנת זכר למחצית השקל בפורים

שולחן ערוך אורח חיים סימן תרצ"ד דין מעות פורים לעניים

א. חייב כל אדם ליתן לפחות שתי מתנות לשני עניים: הגה: יש אומרים שיט ליתן קודם פורים מחצית מן המטבע הקבוע בלוחו מקום ובלוחו זמן זכר למחצית השקל שהיו נותנין בלילה. ומאחר ששלשה פעמים כתיב תרומה בפרשה יש ליתן ג' (מרדכי² ריש פרק קמא דיומא). ויש ליתנו בליל פורים קודם שמתפללים מנחה (מהרי"ל)³ וכן נוהגין בכל מדינות אלו ... ויש אומרים שנותנים מחצית השקל ללדקה מלפני ג' מחצית אלו ואין נוהגין כן:

הדר זקנים לימוד תקמ"א

דכתיבה בתורה, ואמרימן באחד באדר משמיעין על השקלים)⁶ למתנות לאביונים שהיא מצוה בפני עצמה מדברי קבלה? דהא בזמן הבית דמחצית השקל היו נותנים אותה לקרבנות הציבור ואיך היו יוצאים בזה ידי מתנות לאביונים דיום פורים, שעיניהם של עניים תלויים במקרא מגילה? ומה מגיע אליהם מהמחצית השקל שהיה לקרבנות? וכמו כן

...כתב הרב [בַּאֲר הַיֵּטֵב]⁴ ... בשם המגן אברהם⁵ דבמקום דנהיגי לתת המחצית השקל להחזן, לא נפקי בזה ידי מתנות לאביונים אלא א"כ מחלקים מהם לעניים יעויין שם. ואנא דאמרי לעניות דעתי דפשיטא דלא נפקי במחצית השקל ידי מתנות לאביונים, אף אם יתנו מהם לעניים. דמה ענין מחצית השקל (שהוא רמז למחצית השקל

² ר' מרדכי בן הלל (מאה 13, גרמניה). מחבר של אוסף הלכות ערוך כפירוש על הגמרא

³ ר' יעקב בן משה הלוי מולין (1365-1427, גרמניה) בעל ספר המנהגים

⁴ פירוש על השולחן ארוך. חלק אורח חיים הוא מאת הרב יהודה בן שמעון אשכנזי

(1770-1730, גרמניה)

⁵ פירוש על השולחן ערוך אורח חיים מאת הרב אברהם גומבינר הלוי (1637-1683, פולין)

⁶ משנה שקלים א א

באלו, אלא הכוונה שאין נוהגים ליתן דווקא עוד מחצית השקל לצדקה, אלא שנותנים עוד שתי מתנות כל זהו לשני אביונים, ולא קפדי ליתן דווקא מחצית השקל עוד. וזכר לדבר דאלו מחצית השקל כתב מור"ם שם בשם מהרי"ל דיש ליתנו בליל פורים קודם שמתפללים מנחה ואלו מתנות לאביונים מצותם ביום על מקרא מגילה, ופוק חזי מאי עמא דבר.

השתא כל מילתא באפי נפשה היא ומצות הנוהגות האי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי.

ומה שכתב מור"ם ז"ל [מורנו רב משה זכרוננו לברכה]⁷ שם „ויש אומרים שנותנים מחצית השקל לצדקה מלבד ג' מחצית השקל אלו ואין נוהגים כן“, יעויין שם, לא בא לומר שאין נוהגים ליתן עוד לצדקה מלבד אותם ג' מחצית ויוצאים ידי מתנות לאביונים

ג. מתי בן עיר שולח מתנות לבן כרך בפורים?

הדר זקנים לימוד תקמ"ג

כיון דבתר שמחת המקבל אזלינן ובשעה שקבל היה יום שמחת לבו. ולא נקט הגיע לידו ביום י"ד אלא לרבותא, דלא תימא כיון דבתר המקבל אזלינן בשעת הקבלה אין זה יום שמחתו ולא יצא בו המשלח — קא משמע לן דאפילו הכי יוצא בו, כיון דידעינן שלא יאכלם כי

עיין באשל אברהם⁸ בסימן הנזכר סעיף קטן א' וזה לשונו „בן עיר ששלח מנות לבן כרך והגיע לידו בי"ד יצא בו, ואם ידע שלא יאכלם כי אם בט"ו דבתר שמחת המקבל אזלינן“. ולכאורה היה נראה לי פשוט בכוננתו דמכל שכן אם הגיע לידו ביום ט"ו דטפי עדיף

⁷ רב משה איסרלש (1525–1572, פולין) בעל ההגהות על השולחן ערוך פירוש על המגן אברהם (ראה הערה 5) מאת הרב יוסף בן מאיר תאומים (1727–1792, גרמניה)

אם בט"ו דהא חזי הוא מאתו ליום שמחתו. כן משמע טפי ריהטת לשונו. ומכל מקום יש לצדד ולומר בכוונתו דעל כל פנים בעינן שבשעה שיקבלם המקבל.

ד. דיון בפרטי הלכות ברכות

שולחן ערוך אורח חיים סימן רכ"ז ברכת הזיקים

א. על הזיקים (והוא כמין כוכב היורה כחץ באורך השמים ממקום למקום ונמשך אורו כשבט) ועל רעדת הארץ ועל הברקים ועל הרעמים ועל רוחות שנשבו בזעף — על כל אחד מאלו אומר ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם עושה מעשה בראשית, ואם ירצה יאמר ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם שכחו וגבורתו מלא עולם:

באר היטב⁹ סעיף קטן א

הברקים: בליצ"ן בלשון אשכנז. **אומר עושה מעשה בראשית** דלא שייך לומר שכחו וגבורתו מלא עולם שאין נראין בכל העולם. **ועל הרעמים** בלשון אשכנז דונרי"ן. אם ירצה אומר עושה מעשה בראשית דמעשה בראשית הם ואם רצה אומר שכחו וגבורתו מלא עולם שהקול נשמע בכל העולם. ומשום הכי כתב המחבר בזעף, ר"ל בכח גדול אז אומר עושה מעשה בראשית או שכחו וכו' אבל אם נשבו בנחת אומר דוקא עושה מעשה בראשית. ... מה שכתב המחבר **ואם ירצה אומר שכחו וכו'** זה קאי דוקא על רעמים, אבל על ברקים אינו מברך כי אם עושה מעשה בראשית.

⁹ ראה הערה 4

הדר זקנים לימוד תקנ"ד

שמה שכתב בתחילת דבר בטעם ברקים שאין נראים בכל העולם קשה – אינו ברעמים נשמע בכל העולם, הלא עינינו רואות ובאזנינו שמענו כשנרעם הכא אין נרעם התם ואפילו הכי מברכינן שכחו וגבורתו מלא עולם! וכל דאיתיה רעמים, איתיה ברקים!! לכן נראה לי דברעמים הרוחות שנושבים בזעף ונשמע קולו ונרגש גבורתו, מה שייך לומר שכחו וגבורתו, מה שאין כן השאר שאין בהם קול ענות גבורה.

סימן רכ"ז בבאר הטב סוף סעיף קטן א' וזה לשונו: „זה קאי דווקא על רעמים וכו'” צריך להיות שדבריו לא באו בדקדוק דלאו דווקא על רעמים בלבד, אלא אף על הרוחות שנשבו בזעף, שהרי הוא עצמו בתחילת דבר שם חילק בין נשבו בנחת לנשבו בזעף, ואם כן כל כוונתו אינו אלא לשלול ברקים. וגם זה אינו בדקדוק, דלא ברקים בלבד נשלל אלא אף רעידת הארץ וזיקים נשלל, שאינו מברך כי אם עושה מעשה בראשית מטעם ברקים. אלא

ה. לא דובים ולא יער

בבלי סוטה מ"ו ע"ב – מ"ז ע"ב

אמר רבי יוחנן משום רבי מאיר כל שאינו מלוה ומתלוה כאילו שופך דמים שאילמלי ליווהו אנשי יריחו לאלישע לא גירה דובים לתינוקות שנאמר (מלכים ב, ב, כג) **וַיַּעַל מִשֶׁם בֵּית־אֵל וְהוּא עָלָה בְּדֶרֶךְ וַנְּעָרִים קִטְנִים יָצְאוּ מִן־הָעֵיר וַיִּתְקַלְסוּ־בוּ וַיֹּאמְרוּ לוֹ עָלָה קָרַח עָלָה קָרַח:** אמרו לו "עלה שהקרכת עלינו את המקום".

מאי ונערים קטנים? אמר ר' אלעזר שמנוערים מן המצות; קטנים שהיו מקטני אמנה ... (מלכים ב, כד) **וַיִּפְּן אַחֲרָיו וַיִּרְאֵם וַיְקַלְלֵם בְּשֵׁם ה' מַה רָאָה?** אמר רב ראה ממש כדתניא רבן שמעון בן גמליאל אומר כל מקום שנתנו

חכמים עיניהם או מיתה או עוני. ושמואל אמר ראה שכולן נתעברה בהן אִמָּן ביום הכיפורים. ורבי יצחק נפחא אמר בלורית ראה להן כאמוריים. ורבי יוחנן אמר ראה שלא היתה בהן לחלוחית של מצוה. ודלמא בזרעייהו ניהוה הוה? אמר רבי אלעזר לא במ ולא בזרעם עד סוף כל הדורות. (מלכים ב, כד) **וּתְצַאנָה שְׁתֵּים דְּבַיִם מִן־הַיַּעַר וּתְבַקְעֵנָה מֵהֶם אַרְבָּעִים וּשְׁנַיִם יְלָדִים:** רב ושמואל: חד אמר נס וחד אמר נס בתוך נס. מאן דאמר נס יער הוה דובים לא הוה, מאן דאמר נס בתוך נס לא יער הוה ולא דובים הוה. וליהוי דובים ולא ליהוי יער? דבעית... תנו רבנן שלשה חלאין חלה אלישע אחד שגירה דובים בתינוקות ואחד שדחפו לגחזי בשתי ידים ואחד שמת בו שנאמר (מלכים ב יג, יד) **וְאֵלִישֶׁעַ חָלָה אֶת־חֲלָיו אֲשֶׁר יָמוּת בּוֹ**

הדר זקנים לימוד תר"ח

(אלא לרב שם ניחא.) ויש לומר דאף על פי כן עד שגירה בהם דובים היה ראוי לו להתפלל שישובו ויחיו, כדאמר ברוריה יתמו חטאים כתיב.

על שגירה דובים בתינוקות ויש להקשות למאן דאמר לעיל שראה שנתעברה אמן ביום הכיפורים וכו' ולרב' אלעזר שם שהיו מנוערים מן המצות אם כן למה נענש על שגירה דובים ברשעים הללו?

ו. מה בא קודם? תפילין של ראש, או של יד?

הדר זקנים לימוד תק"ע

וקשרתם לאות [על ירך] וכ' יועיין שם.

ומהתימה על רבינו שהפך סדר קיום עשיית מצותן דהיינו

[בספר המצוות של הרמב"ם] מצוה י"ב לקשור תפילין בראש שנאמר והיו לטוטפות בין עיניך, מצוה י"ג לקשור תפילין ביד שנאמר

תחילה, וכמו כן בפרק ג' הלכה ב' באופן עשיית הבתים, וכמו כן באותו פרק הלכה ה' במקום הנחתן כתב וזה לשונו „היכן מניחין תפלה של ראש וכו' ושל יד קושר אותה וכו'” עד ששם בהלכה ה' זכר שר שקושר של יד ואח”כ מניח של ראש ועד שם כמעט ריהטת לשונו הוה משמע דקא פסיק ותני דשל ראש מניח תחילה! ולא ידעתי למה שינה הסדר בכל המקומות הנזכרים.

והנה כבר ראיתי למהר”ם האג”ז¹⁰ בספרו הקטן הכמות ורב האיכות „אלה המצות” הפ' ואתחנן במצות הכוללת תכ”א שהרגיש מזה על הרב משה ז”ל במנין המצות הנזכר שהפך סדר הפ' וכלאחר יד מפרקו באומרו „להורות לך שהן שתי מצות, מאחר שתפלה של יד אינה מעכבת של ראש, ושל ראש אינה מעכבת של יד, לשתי מצות יחשבו, ולכך הקדים ומנה של ראש תחילה” עד כאן לשונו... אמנם עיקר תירוצו אינו מרוה צמאונינו, דהן אמת דלשתי מצות יחשבו, יספיק לזה הלימוד מה שכבר מונה

שמניחין תחילה של יד ואח”כ של ראש כדפסק בפנים בהלכות תפילין פרק רביעי הלכה ה', וזה לשונו „קושר של יד ואח”כ מניח של ראש”, יעויין שם. ולא עוד אלא שהפך סדר הכתוב דכתיב וקשרתם וכו' על ידיך, והדר והיו לטוטפות בין עיניך, דמזה יליף לה במנחות דף ל”ו מאי דתניא „כשמניח מניח של יד ואח”כ מניח של ראש”. ואמרו שם „בשלמא הנחה של יד קודם דכתיב וקשרתם וכו' והדר והיו לטוטפות בין עיניך” יעויין שם. וכמו כן תפס המדה במפתחותיו להלכות תפילין ומזוזה וספר תורה בזכרון המצות אשר בהלכות תפילין וזה לשונו „א' להיות תפילין של ראש ב' לקשרם על היד”. וכמו כן בפתיחתו להלכות תפילין ברשימת המצות שבהם כמדתו לכל רוח וכמו כן בהלכה א' שבפרק הראשון בהודעת עיקר המצוה כתב בלשון זה „ארבע פרשיות וכו' ונקראין תפילין ומניחין אותן על הראש וקושרין אותן על היד” עד כאן לשונו. וכן בפרק שני הלכה א' בסדר כתיבתן נקט של ראש

¹⁰ ר' משה בן יעקב האג”ז, 1671–1750, ירושלים. תלמיד חכם, שד”ר ופולמוסן. בין ספריו הרבים „שפת אמת” על השיבותה של ארץ ישראל והחובה לגור בה.

ראש מצותו חמורה משל יד, על דרך שאמר „קרקפתא דלא מנח תפילי” ולא אמרו „זרוע דלא מנח תפילי”¹¹ וכמו כן קדושתו חמורה משל יד כמו שכתב רבינו בהלכות תפילין פ”ג הלכה י”ז „תפלה של ראש אין עושין אותה של יד וכו’ וכן רצועות של ראש אין עושין אותה לשל יד, ושל יד עושין אותה של ראש וכן הרצועות, לפי שאין מורידין מקדושה חמורה לקדושה קלה” עד כאן לשונו. ולכן במנין המצות שהולך ומונה החמור תחילה מנה של ראש תחילה לפי שמצותו חמורה משל יד וכן בכל המקומות שמזכיר תפילין לדיניו והלכותיו מזכיר הלכות ופסקי הראש תחילה שקדושתו חמורה, ופשוט.

הרמב”ם ז”ל לשתי מצות נפרדות לי”ב ולי”ג, ולא כלל שתיהן במצוה אחת למדנו מזה ששתיים הנה, אף אם היה מהפך סדר הפסוק והיה מונה של יד תחילה לי”ב ושל ראש לי”ג. והפיכה זו למה?

...

אך אנו בדין כל זה אינו שווה לי, דאם כן היה מספיק להו מאי דבמנין המצות בלבד. אמנם בכל המקומות מרבינו ז”ל שהבאתי לעיל ובפרט בפנים בכל הלכותיו שזכרנו: בעשייתם, ובכתיבתם, ובסידורם, שלעולם מזכיר רבינו של ראש תחילה, ואינו צורך בכל המקומות הללו אותם הישובים כל כך! לכן נראה לי פשוט שטעמו של רבינו הוא כיון שתפילין של

¹¹ בבלי ראש השנה י”ז ע”א: פושעי ישראל בגופן ופושעי אומות העולם בגופן יורדין לגיהנם ונידונין בה י”ב חדש לאחר י”ב חדש גופן כלה ונשמתן נשרפת ורוח מפזרתן תחת כפות רגלי צדיקים ... פושעי ישראל בגופן מאי ניהו? אמר רב קרקפתא דלא מנח תפילין (ראש שלא מניח תפילין)